

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО
ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старој Дубровника Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеџике модернизма у лирској џпрози Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребић, <i>Трајом Андрићеве сџваралачке еволуџије у раној лирици и збиркама џесама у џпрози Ех Понто и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Миронја, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations – collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – џуџ кроз знакове Андрићеве сџваралачке</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на оџасном џуџу – краџки џоворни изрази усменој џорекла у Знаковима поред пута Иве Андрића: засџуџљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road: spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи у џпроцесу обликовања Проклете авије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића – о џтрадиционалном доживљају оносџраној и неким елементима фолклорној модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić and the tradition notions about other world and folklore model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка џтерминологија и џена симболика у џумачењу Андрићеве дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна трага иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуирашњу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеве ирсџенови (за иоеику композиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иојединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као интериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza“ and “Mustafa Madžar“ by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешкић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића Андрић о академицима – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ђутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њуиша*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћурџија*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајџић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какв је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћурија*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзоволне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћуџија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописнога члана наше Академије.“

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописнога члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „... зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровеерованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича само себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостубачно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова ѿред ѿућа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна прострaнства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспаване ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у вино буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросџи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца златни круи*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *йрећуџи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или чуо, затим онима које су *писане* или *шћампане*, а напоследку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима њоред њуџа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данџуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиџи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разџалиџи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутих белим облацима“), *џањич* (што је „празно зрно“), *џреврџанер* (голуб превртач), *узџлудник* (из реченице Радована Самарџића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивџи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разџовориџи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркуђа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео, бела, бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свети, бели дан, бели цар, беле њеле, бела застава, бела маија, на белом хлебу, бели удовац, бела врана...*, презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео, бела, бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке, од недеље, јарког сунца и златних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

САМОУБИСТВО У АНДРИЋЕВОМ ДЕЛУ

ЖАНЕТА ЂУКИЋ ПЕРИШИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се разматра тема самоубиства у прозним делима Иве Андрића. Суицид се посматра као чин индивидуалне воље и свесног, слободног избора Андрићевих јунака, с једне стране, као одговор јединке на притисак социјалне средине, с друге, те као израз пољуљане психодинамике личности, с треће стране. Као творац, демијург, стваралац, креатор посебног, уметничког света, уметник је властан да располаже судбином својих јунака, саображавајући њихове књижевне судбине захтевима и законитостима сопственог уметничког поступка. У раду се посебно указује на самоубиство као конститутивни елемент књижевног поступка Иве Андрића и тражи се одговор на питање када и зашто писац одлучује да своје јунаке, њиховом сопственом руком „убије“ и уклони из простора уметничког текста.

Кључне речи: Иво Андрић, самоубиство, проза, слобода, воља

1.

Самоубиство је до данашњих дана остало велика загонетка, једно од најтајанственијих питања човековог постојања.¹ И без обзира на полемике које су током векова вођене између философа, теолога, социолога,

* Задужбина Иве Андрића, Београд, zia@sbb.rs

¹ У припреми овог рада коришћена је следећа литература: Николај Берђајев, *О самоубиству*, Београд, Бримо, 2002; Морис Бланшо, *Есеји*, Београд, Нолит, 1960; Витомир Вулетић, *Толстој и смрт*, Нови Сад, Академска књига, 2010; Aleksandar Damjanović, „Filozofija samoubistva“, *Engrami*, vol. 27, januar–jun, 2005, br. 1–2, str. 93–100: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0351-2665/2005/0351-26650502093D.pdf>; Emil Dirkem, *Samoubistvo*, Београд, BIGZ, 1997; Žaneta Đukić Perišić, *Pisac i priča: stvaralačka biografija Ive Andrića*, Novi Sad, Akademska knjiga, 2012; Alber Kami, *Mit o Sifzu*, Sarajevo, „Veselin Masleša“, 1973; Meerloo, J. A. M., *Suicide and Mass Suicide*, New York, Grune, 1962; Mišel de Montenj, *Ogledi*, Београд, Kultura, 1967; Žorž Minoa, *Istorija samoubistva*, Novi Sad, Mediteran, 2008; Aziz Rasulbegović-Defterdarević, *Grad Višegrad i okolica*, Ћigoja štampa, Београд, 1999; Ирина Паперно, *Самоубийство как культурный институт*, Москва, Новое литературное обозрение, 1999; Виктор Франкл, *За што се нисте убили: изражење смисла животоа*, Београд, „Жарко Албуљ“, 1994; Григориј Чхартишвили, *Писац и самоубиство*, Београд, Информатика, 2006; <http://fenomeni.me/sioran-o-samoubistvu-tema-sioran/>.

правника и психолога, није пронађен јединствен и коначан одговор на питање које лаконски и директно поставља Шекспиров Хамлет: *Бићти ил' не бићти? – ѿићтање је сад*. Живети живот који нам је дат мимо наше воље или га својом вољом прекинути?

Још од времена древне грчке културе, па током два и по миленијума, човек се непрекидно суочавао са разлозима „за“ самоубиство или „против“ њега. Међутим, у свим временима, с изузетком неких ставова грчких и римских мислилаца или појединих филозофа више од хиљаду и по година касније, самоубиство је сматрано неприхватљивим и утолико је разумљивије што је током историје чин суицида праћен ћутањем, презиром, лицемерјем, неодобравањем, неразумевањем, кажњавањем тела самоубице, стидом породице и срамотом која прати генерације.

Међутим, Хамлетова дилема, рекла бих, не наводи на смрт него, напротив, даје шансу смислу, оставља простор да човек нађе разлог за живот, па чак и онда, када као Сизиф, живи апсурдан живот. У *Мићу о Сизифу* Албер Каму пише: „Постоји само један доиста озбиљан филозофски проблем: самоубиство. Судити о томе да ли има или нема смисла живети значи одговорити на основно питање филозофије.“²

Од када се запитао о смислу живота, човек је почео да размишља и о смислу смрти. Само је човек способан да размишља да ли жели или не жели да свој живот живи. Људска цивилизација и постоји зато што је човек пронашао довољно добрих разлога да се држи за живот.

За хришћанство нема дилеме: живот је дар од Бога и одузети га себи јесте одрицање од Бога с једне стране, али одрицање и од људи, од друштва и појединаца, с друге стране: то је страшни чин „кршења не само божанских него и људских закона, насиље не само над животом него и над смрћу“, како вели Николај Берђајев.³ Основ за осуду самоубиства јесте шеста божија заповест: Не убиј! Ни другог, ни себе! Стога Данте смешта самоубице у други део седмога круга пакла.

А јесу ли они којима је намењено место у Дантеовом паклу кукавице или храбри појединци? Колико је тешко ставити конопац око врата и одгурнути ослонац, скочити у понор или хладну велику воду, пуцати себи у слепоочницу или срце, попити шаку лекова, бацити се на мач или зарити себи нож у стомак, пререзати вене и чекати да крв полако исцури? Треба ли да самоубице презиремо, да их осуђујемо за егоизам и неосетљивост, небригу према осећањима ближњих, или да их жалимо, да саучествујемо у мукама које су их довеле до смрти, да саосећамо са човеком толико несрећним да његова патња надјачава чак и страх од смрти?

² Alber Kami, *Mit o Sizifu*, стр. 15.

³ Николај Берђајев, *О самоубиству*, стр. 6.

„Психологија самоубиства је пре свега психологија незнања“,⁴ затварање човека у уске границе сопственог бића и немогућност да се у перспективи сагледа друкчије стање од онога које га је довело до идеје драговољне смрти. Са суженим пољем свести и предикције, човек у пакленој патњи не пројектује могућност да му се већ следећег тренутка свест отвори и отрезни од патње и веже за оно што је у животу најважније – за смисао. Стога је настојање да се у животу пронађе смисао заправо примарна мотивациона снага у човеку да не подлегне изазову самоубиства. Воља за смислом која подстиче човеково биће и нагон за животом могу да угреју и најусамљеније људско срце и одврате га од мисли о добровољној смрти. Човек и може да поднесе горки талог патње, али најнеподношљивија је бесмисленост патње.⁵ Стога, једино смисао чини патњу подношљивом. Трпљење и патња престају то да буду онда када им се проникне у смисао.

Самоубиство је дубоко интимни, лични и појединачни чин, „најиндивидуалније делање“ које се припрема у скрајнутости и тишини бића. Нема ничег тајновитијег и мистериознијег од самоубиства. Или како у *Мисти о Сизифу* пише Ками: „Црв је у човјековом срцу. Тамо га треба тражити. Ову смртоносну игру која води од луцидности суочене са животом до бекства ван ума треба пратити и разумети.“⁶

2.

Није мали број самоубица које пролазе делима светске књижевности. Од античке књижевности, од јунака Софоклових драма (Ајант, Јокаста, Хемон), преко класичних Шекспирових драма са педесет два самоубиства од којих су најпознатији Ромео и Јулија, Брут, Отело, Антоније и Клеопатра, дела Гетеа (Вертер), Игоа (Жерве), Флобера (Ема Бовари), Достојевског (Кирилов, Свидригајлов, Ставрогин, Смердјаков, Кротка и многи други), Толстоја (Ана Карењина) до Вирџиније Вулф (Септимус Ворен Смит) која је и сама себи одузела живот скоком у Темзу са камењем у џеповима, па све до данашњих дана, писци су одлучивали да своје јунаке одведу у добровољну смрт. Имали су за то, у оквирима својих уметничких концепција, најчешће јасне и посебне поетичке разлоге, скопчане са филозофским и егзистенцијалним начелима.

Није, такође, мали ни број јунака којима у својим делима Иво Андрић одређује смрт од сопствене руке. У роману *На Дрини ћуприја* то су Фата Авдагина из осмог поглавља, те Грегор Федун из тринаесте главе вишеградске хронике; затим Рифка Папо из приче „Љубав у касабџи“;

⁴ *Истио*, стр. 11.

⁵ Уп. *истио*, стр. 32.

⁶ Ками, *нав. дело*, стр. 16.

Јагода из приповетке „Робиња“, Бахман из „Постружничковог царства“, поручник Барчај и Ирена Салцер из *Проклетје историје*, Рене Фулт и њен љубавник из „Рзваских брегова“, девојка Јелена и кнегиња Павловићка из приче „Излет“, Костак Ненишану из романа *Омерџаша Лаџас*, геометар из приповести „Геометар и Јулка“.

Како и када писац, креатор који ствара, имагинира посебне уметничке светове, једну паралелну уметничку стварност, одлучује да својим ликовима додели улогу самоубице? Као што бог човеку даје живот, изван сваке његове воље, одлучујући о његовој судбини, тако је и писац као демијург властан да одлучује о судбини својих јунака, саображавајући њихове књижевне судбине захтевима и законитостима сопственог уметничког поступка.

Какве животне околности руководе Андрићеве јунаке да изврше суицид?

Разлози за укидање сопственог живота код Андрићевих јунака најчешће су патња – морална и психичка, губитак слободе, домовине, части – сопствене и породичне, несрећна, неузвраћена љубав, усамљеност, избегавање осуде друштва услед почињеног греха, грижа савести, неправда, а некада и посебна врста психотичног стања. Али, у основи сваког самоубиства Андрићевих јунака јесте немогућност да се подноси патња коју сваки нови дан, изнова и изнова, проузрокује у човековој души. Највећи број Андрићевих јунака, осећајући живот као језовиту бесконачност страдања и губитак наде и смисла, самоубиство види као решење, као излазну стратегију. То је епилог који им је надхват руке и који ни један закон нити било која власт могу да им забране. Тако и писац, онда када својим јунацима не може да подари веру у живот и смисао, наду у спасење, бира за њих самоубилачки крај. Његови јунаци посрнули су под превеликим теретом, они су толико несрећни да презиру живот, а њихова би морална чврстина можда била већа да су били способни да кроз живот иду носећи тај терет.

Самоубиство је, у Андрићевом разумевању, најчешће тренутак човекове побуне против неподношљивог живота лишеног достојанства, а некада и извесна одбрана једног модела вредности, личног интегритета и идентитета.

Јер, као део природе, живот је неприкосновен и свет, и одузимајући га себи човек издаје циљ свога постојања или, како учи Кант, извршава злочин против категоричног императива и највишег дуга који представља општи закон природе.

Андрићева приповедачка уметност и његова прича везују се често за усмену традицију. Народна историја, амалгам стварних догађаја и наталожених интерпретација онога што се збило, маштања о ономе како је могло бити, представљали су за Андрића „стварност“ која се налази у

темељима његовог приповедачког умећа. Тако се писац, полазећи од народног предања, језиком древног приповедача, преузимајући делимично форме усмене нарације, приближава једном специфичном моделу света у оквиру којег настоји да досегне универзалне истине о човековој судбини у свету антагонизама између добра и зла.

Наслањајући се на народно предање, преузимајући из усмене традиције приповест о самоубилачком чину Фате, јединице кћери Авдаге Османагића, Андрић прича даје привид реалности, фингира историјске чињенице, желећи да исприча универзалну причу о једном могућем просеву слободне воље. „Од оног што није било и што никад неће бити праве вешти писци најлепше приче о оном што јесте“ – вели Андрић у *Знаковима њоред љуша*,⁷ приближавајући се тако давно изреченој Аристотеловој мисли о уметности која приповеда о ономе што се никада није збило, а могло се догодити „по законима вероватности и нужности“.

Приповедач своју јунакињу уводи на сцену романа у тренутку када она доноси судбинску одлуку: због наметнутог брака кога се гнуша, а за који је њен отац дао реч, скоком са моста она окончава своју агонију и породицу спасава срамоте. Иако сапета традиционалним поретком ствари, Андрићева несрећна јунакиња ипак има снаге за испољавање индивидуалне воље: између дужности и слободе, она бира слободу која има највишу цену – живот сâм. Њен трагичан крај заувек ће је одвести у легенду. Јер, у легенду не улазе срећни јунаци. Да би постала достојна књижевне обраде, свака тема мора имати некакво посебно искривљење и одређену „зачудност“.

Фата дуго и смирено припрема своје самоубиство. Од самог почетка она зна да неће поћи за невољенога, све време до заказаног венчања она снује планове о својој смрти. Са смиреношћу пред судбином и јасношћу неопозиве одлуке, она дочекује ноћи у којима још једино може да буде слободна: „Али ноћу, тек ноћу, кад оживе и плану небеса, отвара се бескрајност и силна снага тога света [...]. Ту се само живи, истински, ведро и дуго; ту нема речи које тешко обавезују за цео живот, ни смртоносних обећања ни безизлазних положаја, са кратким роком који неумољиво тече и истиче, а са смрћу или срамотом као јединим излазом на крају. Да, ту није као у дневном животу, где оно што је једном речено остаје непоречиво, а обећано неизбежно. Ту је све слободно, бескрајно, безимено и немо.“⁸

Али, на јави, на светлости, свака појава добија јасне обресе и разапета између извесности краја егзистенцијалне авантуре и неизвесности

⁷ Иво Андрић, *Сабрана дела 1–17, Знакови њоред љуша*, књ. 16, Београд (и др), Просвета (и др), 1981, стр. 252. Сви наводи из Андрићевих дела, уколико друкчије није назначено, дати су према овом издању Сабраних дела.

⁸ Иво Андрић, *На Дрини ћурија*, Сабрана дела, књ. 1, стр. 128–129.

свакодневице, јер „између живота и смрти увек је један празан простор који се зове будућност“;⁹ Фата Авдагина бира изазов смрти од сопствене руке. Извесност смрти чини подношљивим оно што јој је још од живота остало.

У ситуацији у којој жива не може ништа да промени на објективном плану, јер – реч је пала – она се одлучује на смрт. И то само који тренутак после венчања: када престаје да буде Авдагић и постаје удато Хамзић, она је испунила очеву вољу. Све остало само је њен избор. И пре и после ње, и одувек, жене су удаване за невољене, и ми о њиховим судбинама не знамо, али нашем писцу потребно је да исприча причу о једној изузетној личности која је ушла у легенду. Фата Авдагина, са своје посебне лепоте и младости, једно од оних „изузетних бића које природа издвоји и уздигне до опасних висина“;¹⁰ уписује се међу Андрићеве трагичне јунакиње које страдају управо због своје нарочите лепоте, необичности, истакнутости и истурености свету који не уме да лепоту препозна и са њом живи.

Занимљиво је да та Андрићева јунакиња бира јавно, готово церемонијално самоубиство, неку врсту ритуала пред читавом касабом, чиме се њен гест оснажује, преводи на поље општости, добија ореол симбола и уводи је у народно предање. Она чином суицида пред јавношћу одашиље поруку и то не поруку која се испољава само у тренутку њене смрти, већ је знак части, смелости и достојанства који, кроз предање, траје и вековима после ње. Оно што није могла да промени у животу, она мења својом смрћу.

Прича о Грегору Федуну смештена је у историјски осетљиво време, када се, четврте године аустријске окупације, вишеградски Турци буне, не желећи да пристану на каурске обичаје у начину живота, вођењу заједнице, одевању и пословању. Међу штрајфкорима који заводе ред у Вишеграду, нашао се и Грегор Федун, пореклом из Галиције. Он је, у сваком погледу, репрезент амбиваленције општег и појединачног, власти и јединке, или, рецимо то практичније – између аустријског војничког принципа, с једне, и меког, младалачког, помало словенски ослабљеног, аутентично неаустријског хабитуса, с друге стране. То његово младихство, наивност, недостатак искуства и вишак узбуђења, чиниће га лаким жртвом. Занесен и заљубљен, он заборавља своје војничко послање, препуштајући се осећањима. Разапет између дужности и љубави, између етоса и ероса, Федун ће изабрати искушење тог другог и тако постати лако подложан превари и манипулацији. Као и многи Андрићевци јунаци, и Федун ће страдати због свога погрешног избора. Тај, тако јасно опре-

⁹ Meerloo, J.A.M., *Suicide and Mass Suicide*, Grune, New York, стр. 3.

¹⁰ *На Дрини ћуџија*, стр. 123.

дељен дуализам писац окончава Федуновим самоубиством које се пре може разумети као ослобођење него као самопоништење.

Губитак војничке части, људско понижење, непристајање на живот испуњен презиром и казном, страх од будућности која носи само паралишућу срамоту, стид пред собом, породицом и заједницом, изједајући срам, резултују немогућношћу младога бића да преброди бурну душевну кризу у којој људска снага не налази излаз. У потпуности савладан афектом који му замрачује свест, он врх пушчане цеви усмерава у подбрадак: биће то коначно, радикално решење једнога компромитованог војника.

Једна друга Андрићева јунакиња, робиња Јагода, мирно, са јасним рачуном, са пуном свешћу о неповративости свога чина, бира драговољну смрт. Оставши без дома, јер њено село Прибиловићи претворено је у згариште, робиња Јагода, на тргу робова, заточена у кавезу као какво живинче изнесено на продају, сагледава живот као васколику робију. Измештена из свога рода и из свога дома којег више и нема, далеко од свега што је био њен живот, без икога свог, она ни себе више не види међу живима. Она је живи мртавац који сања о сопственој смрти: „Нема Прибиловића, нема њене куће ни њеног рода. Па онда да нема ни ње! То би био једини лек и најкраћи пут ка спасењу. Због живота одрећи се живота. Стално јој се привиђа пламен, а са њим упоредо иде жеља: нестати у том пламену! Да нестане, али посве и заувек, као што је све њено нестало.“¹¹

Снимљена у трагичном магновењу када уместо понижавајућег ропства бира смрт, часни епилог страдања, Андрићева јунакиња Јагода, лишена слободе, дома и завичаја, породице и достојанствене будућности, не осећа никакав страх од смрти: само једним потезом разрешити своју судбину, у страшном финалу, који, пак, она види као универзално решење, као последњу одбрану од патње која се више не може поднети: „Неће постојати ништа. Значи, биће добро, или бар подношљиво, јер неће имати шта да се подноси.“¹²

Иако може изгледати да се њеним самоубиством потиरे животни инстинкт и одважно негира табу, раскидајући сваку везу са светом људи, самоубиство је за њу још једина могућност којом може управљати.

Међутим, у последњем часу, али прекасно, у мислима херцеговачке девојке планула је искра жеље за животом, здрава снага опстанка и наде пробудила се у њеној заробљеној свести: „Попут муње шикнула је и разлила се по њеној унутрашњости нова и јака жеља да се отима и брани од тог притиска и дављења. Не, не то! Не смрт! Нек боли, нек мучи, али нека не убија! Живети, само живети, ма како и ма где, па ма и без иког свог, као роб. Али, све је то трајало колико муње трају. Само се још

¹¹ *Кућа на осами*, Сабрана дела, књ. 14, стр. 92.

¹² *Исио*, стр. 93.

једном сва грчевито извила, ударила тупо о пречаге, и остала непомично, висећи свом тежином низ њих.¹³

Несрећна шеснаестогодишња јеврејска лепотица Рифка Папо, једна од оних „пилица“ које у вишеградској чаршији дозревају сваке године, беле, танке и „преломљене у пасу“,¹⁴ што ходом од којег „све на њој трепти“,¹⁵ изазива позорност и уздахе вишеградских дућанџија и дошљака, бира смрт у хладној, набујалој Дрини. У темељу приче о несрећној, младој јеврејској лепотици стоји људска драма, трагедија једне личности и једне породице.

Приповетка „Љубав у касаби“ јесте и приповест о несрећној заљубљености са трагичним исходом. Стицајем прилика, доплављен по казни у забиту босанску касабу, аустријски поручник Леденик живи у Вишеграду међу људима које презире. Осим моста на Дрини, Леденик лепоту још једино види у младој Рифки. Али, управо у њеној сочној лепоти, у привлачности њене чулне и невине појаве, крије се клица њене пропасти. Рифка је дата као несрећна жртва неразумевања и несклада између различитих култура, с једне стране, и супротстављености мушког и женског начела у љубави, с друге. Колико за саможивог Леденика мала семитска девојка бујне црвене косе представља само забавну авантуру и начин да се утроши досадан, једноличан и мучан дан у касаби, толико је он за њу прва и једина љубав, лични, судбински избор који фанатично плаши јеврејску заједницу. Проживљавајући стид и осуду заједнице, остављена и осрамоћена девојка види само бесконачност трагичне љубави, бесмисленост даљег трајања. Са осећањем да на њу „дажди неразумљива срамота“,¹⁶ она ће се бацити у Дрину и скончати у речноме муљу. Није то само недостатак воље за даљу борбу, већ и први и последњи испад слободне воље. Али и један од путева честите одбране људског достојанства и личног идентитета.

У два прозна текста из недовршене романескне прозе *На сунчаној сирани* која за живота није објавио – „Постружничково царство“ и „Проклетата историја“ – Андрић уводи чак три самоубиства. У „Постружничковом царству“ његов јунак Бахман има теорију да једини пут ка срећи и спасењу човековом води преко ослобођења човекових нагона. Он русоовски верује да би остварење његове мисли „претворило земљу у рај и решило питање човекове судбине, учинивши га апсолутно и безгранично срећним“.¹⁷ Међутим, иако је све изгледало јасно, ведро и једно-

¹³ *Истио*, стр. 95.

¹⁴ *Јелена, жена које нема*, Сабрана дела, књ. 7, стр. 184.

¹⁵ *Истио*, стр. 173.

¹⁶ *Истио*, стр. 178.

¹⁷ Иво Андрић, *На сунчаној сирани*, приредила Жанета Ђукић Перишић, Нови Сад, Матица српска, 1994, стр. 105.

ставно, у систему савршеном и логичном, та замишљена срећа и живот испуњен смислом, никако нису стизали јер аутор теорије није предвидео само једно: лудило! Извршавајући самоубиство, губећи наду да се апсолутна срећа може досећи, он свет препушта прописвету и криминалцу Постружнику, а читаоцу се намеће питање: у којој мери је прича о Бахману заправо обрнута интерпретација Гетеовог фаустовског начела о иницијалном покрету зле силе која, у ствари, чини добро, док код Андрића почиње добрим, а окончава злим. „Да ли тај пут не почиње са херојским, мисаоним и привлачним Бахманом, а свршава са Постружником, оваквим какав је“ – пита се Андрић.¹⁸

Управо Постружник, Бахманов антипод, огрезао „у лажи, шпијунству и злу сваке врсте“ узрочник је два самоубиста у поглављу „Проклетата историја“. Увучена у његову прљаву игру обмана, превара и уцена, изгубивши ореол недодирљиве, поносите, достојанствене и надмене жене плаве крви, Ирена Салцер уплешће се у судбински *dance macabre* из којег ни она, ни њен љубавник, млади официр Барчај, неће извући живу главу. У правом романтичарском гесту, у повишеном тону, пренаглашено, сценично и театрално, млади, преварени љубавник, на сред тршћанског залива, на ивици барке, пред многобројним сведоцима, пуцњем у главу јавно окончава себи живот. Има у његовом чину вертеровског заноса и извесне увређености, не толико на неверну жену, колико на живот сâм – непријатељски, туђ и хладан. „Један револверски метак и нестанак једног младог поручника, од толико хиљада царских официра, учинили су оно што не би учиниле ни године, ни безбројни грехови, ни људски судови. Падајући крвав у море, поручник је повукао за собом и знане и незнане.“¹⁹ Најпре саму Ирену Салцер.

А она, некадашња горда краљица аристократских салона, мисли увек само једну мисао: о смрти. „Не о смрти као крају живота и неминовном злу, него о драговољној, активној смрти коју човек изабере уместо живота, као нов живот.“²⁰ Са мишљу о своме мртвом љубавнику који лак и бесмртан, лебди у бескрају, она је пиштољ уперила у средину груди и чврстом, одлучном руком опалила два пута.

Мање је овде реч о срамоти која обавија и њу и њену породицу, а више извесно егоцентрично повлачење у тамно средиште бића из којег се више не виде ни снага сунца ни сјај звезда. Известан умор од живота, оно што су стари Римљани понекад називали *taedium vitae*, замореност од постојања урођеног у грех, све више тање Иренине споне са светом. Њен је живот збир грешака, немира и порока, и ни породица, ни деца

¹⁸ *Исио*, стр. 107.

¹⁹ *Исио*, стр. 199.

²⁰ *Исио*, стр. 202.

не успевају да је мотивишу потенцијалним смислом који ће пробудити њену вољу. Заптивена у властитом јаству, заплетена у кошмар превара који, из егоизма, више не може да поднесе, она као једини начин да га превазиђе види у убиству – себе.

Једна друга Андрићева јунакиња, млада Јелена, као и њена господарица, кнегиња Павловићка из уметнуте епизоде у приповеци „Излет“, као једино решење драматичних животних околности виде добровољну смрт. У средњовековном миљеу приповести, неправедно оптужена за крађу прстена, сама, без породичне подршке и разумевања, немоћна, уплашена и незаштићена, млада Јелена, не видећи нити зрачак наде и светлости у своме животу, трпећи неправду и „бесмислени терор прилика и ствари“, ²¹ скончава у муљу реке Рзав. Схвативши да ју је неправедно оптужила за крађу, горећи у осећању гриже савести, гушећи се у стиду и кајању, кнегиња ће се обесити о бели свилени гајтан. Кнегињино самоубиство заправо представља почетак њеног искупљења за почињен грех. Смрт је и овде коначно решење.

У краткој епизоди приповетке „Рзавски брегови“ једна друга Андрићева јунакиња, млада удата јеврејска лепотица Рене Фулт, заволела се са „риђим, као кап младим потпоручником“. ²² Забрањена, страсна и необузdana љубав какву Вишеград није видео, пламтела је наочиглед целе вароши. И писац није могао друкчије да разреши оно што ни сам живот није умео: трагична смрт заувек је спојила двоје заљубљених – он је прво убио њу па онда себе. Тако је модернизација, заједно са железницом и електрификацијом, донела у касабу једну страсну љубав и једну шекспировску смрт коју су памтила поколења Вишеграђана.

Костакe Ненишану, један од јунака романа *Омерџаша Лаџас*, личност сумњивог порекла и мрачних склоности, упадао је у очи сарајевској вароши. Тога особењака, пашиног мајордомуса, пратио је „непроверен и недоказан али упоран глас да је непријатељ женског пола, али не и уљудних и лепих младића“. ²³ Необичнога понашања, још чуднијег одевања и начина живота, био је предмет подсмеха околине. Такав Костакe загледао се у Анђу, младу сарајевску, ћутљиву девојку сумњивог морала, осећајући да је то једина жена са којом би „могао осетити онај жар о којем је увек узалуд маштао“. ²⁴ Али она није маштала о Костакeу и ту започиње луда, необична игра која се „кад је једном отпочета, не може зауставити“: Костакe је спреман да „повећава улог, да иде до краја, да

²¹ *Ex Ponto*, *Немири*, лирика, Сабрана дела, књ. 11, стр. 44

²² *Жеђ*, Сабрана дела, књ. 6, стр. 157.

²³ *Омерџаша Лаџас*, Сабрана дела, књ. 15, стр. 205.

²⁴ *Истио*, стр. 213.

учини све“.²⁵ На томе путу он доживљава подсмех, ругање и презир чаршије и целог пашиног Конака, постаје „играчка свачијих ћуди и лудог случаја“²⁶ који се завршава трагично по обоје учесника. Знајући да му девојчино одбијање наговештава сигурну пропаст, у неочекиваној и за околину несхватљивој пометености, на свршетку луде трке сарајевским сокацима, он пуцњима из пиштоља убија девојку, а одмах затим, у тренутку док она пред њим умире, убија и себе. Они који су трчали „како се трчи за живот, и за више од живота“,²⁷ пали су од тога живота: сусрет са девојком њега је „разнео на комаде и сатро у прашину“,²⁸ а она је страдала као жртва његове опсесивне и трагичне посувраћености.

Костакеево самоубиство разликује се од других суицида у Андрићевој прози по томе што је тај чин у потпуности резултат афективног, тренутног помрачења свести. Овде није реч о губитку неког стварног објекта, јер Костаке никада девојку није ни имао, већ о болесној оптерећености, опсесивној и манијакалној усредсређености на илузију као некакву апстраховану репрезентацију. Костакеев нарцистички одговор на немогућност да се досегне предмет некритичког обожавања, води најпре у убиство, а затим и у коначно решење – самоубиство.

У приповеци „Геометар и Јулка“, из „венца“ прича *Куће на осами*, писац само овлаш обавештава читаоца о свршетку живота свога јунака Геометра П. из С. Без снаге и начина да уреди свој живот са распусном женом, не успевајући да савлада њене хирове, луде авантуре и потпуно одсуство брачне привржености, он свој бесплодни живот окончава самоубиством. Поклекао пред превеликим теретом растрзаног живота, он у души не налази довољно моралне чврстине да се одупре искушењу самоубиства: „Људи су сматрали да је човек био изгубљен још пре него се изгубио у мутној води и у муљу безименог речног рукавца.“²⁹

3.

Многи Андрићев јунак, у тишини и самоћи, размишља о своме крају. Суочен са бесмислом и страдањем, многи од њих кује план којим ће прекинути сопствени живот. Али, већина их налази моралну снагу и људску чврстину да свој живот, пред налетима патње, одбрани од бесмисла. Док једни, изгубљени у алкохолним испарењима и мислима о самоубиству, ипак налазе одступницу (Јаков из приче „Јаков, друг из детињства“), други одустају од самоубилачких мисли окрећући се ле-

²⁵ *Истио*, стр. 214.

²⁶ *Истио*, стр. 215.

²⁷ *Истио*, стр. 227.

²⁸ *Истио*.

²⁹ *Кућа на осами*, стр. 47.

поти, природи, врлини и служби људима (*Зеко*): „Та мисао постала је Зекина стална пратилица и једина утеха. Здрави и разумни део његове унутрашњости противио се и самој помисли на самоубиство и осуђивао га одлучно, али су његова слабост и тешка потиштеност биле јаче и вукле га снажно у том правцу. Осећање реда и људског достојанства, које је било неуништиво у њему, одбијало је дуго ту мисао, а кад већ није успевало да је одбије, нагонило га је да тражи пристојан начин како да изведе своју замисао о добровољном одласку са овог света. ‘Без скандала и ружне упадљивости’, говорио је Зеко сам себи и својој помраченој мисли. И тако, сав утонуо у мисли о свршетку, обилазећи железничку пругу уз савску обалу и тражећи најподеснији и најнеупадљивији начин смрти, он је уместо да нађе смрт – открио Саву и чудни живот на њој.“³⁰

Једну од најлепших Андрићевих похвала животу, упркос самоубилачким мислима главнога јунака, налазимо у приповеци „Животи“ из *Куће на осами*. У тренуцима тешке кризе из које су водила само два пута – један: у лудило и самоубиство, а други у повученост и особењачки живот, необични антиквар је, „последњом снагом разума и воље, коју је још нашао у себи“,³¹ изабрао живот: „А живети је увек добро. Живети, то је главно.“³²

Са страница Андрићеве уметничке прозе веје према читаоцу вера у важност живота, у његове неприкосновене снаге: „Кад се човек роди, то је као да га баце у дубоко, бескрајно море. Ваља пливати. Постојати. Носити идентитет. Издржати атмосферски притисак око себе, сударе, непредвиђене и непредвидљиве поступке своје и туђе, који онајчешће нису по нашој мери; а поврх свега издржати још и – своју мисао о свему томе. Није лако ни једноставно, а врло често је изнад наше снаге. Па како да човек не зажели да се спасава и склања под други вид постојања“³³ – пита се Андрићев приповедач.

Исто питање и јасан одговор, као сопствени вјерују, даће и сâм писац у беседи коју је изговорио када је примио Нобелову награду: „Бити човек, рођен без свог знања и без своје воље, бачен у океан постојања. Морати пливати. Постојати. Носити идентитет. Издржати атмосферски притисак свега око себе, све сударе, непредвидљиве и непредвиђене поступке своје и туђе, који онајчешће нису по мери наших снага. А поврх свега, треба још издржати и своју мисао о свему томе. Укратко: бити човек.“³⁴

³⁰ *Немирна година*, Сабрана дела, књ. 5, стр. 238–239.

³¹ *Кућа на осами*, стр. 102.

³² *Истио*, стр. 103.

³³ *Истио*.

³⁴ *Историја и лејенда*, Сабрана дела, књ. 12, стр. 71.

Човек који се бори, који из дубине свога бића чупа снагу да се одупре ништавилу, и у природи и њеним законима, и у друштву и његовом деловању, нађе добар разлог за постојање, неће подлећи мрачним тајнама самоубилачког нагона. Писац верује да човекова слобода да се изврши самоубиство не сме да се уздигне на разину начела, јер је то у супротности са његовом дужношћу да живи, онда када је већ у живот положен.

Али, мисао о самоубиству некада, ма како то парадоксално звучало, може бити и спасоносна, попут боце са кисеоником или сламке којом се задржавамо у животу, средство утехе које обећава и помаже да се превазиђу мучни тренуци безизлаза. „Не убијамо се, али се можемо убити. У томе и јесте чудесно средство. Без овог балона са кисеоником на домаку руке, човек би се угушио, не би се могло више живети. Послушна и сигурна, смрт поред себе чини живот могућим, јер је она управо то што пружа ваздух, простор, радостан и лак покрет: она је могућност“ – вели Морис Бланшо у својим *Есејима*.³⁵ Или, како верује Сиоран, „Помисао на самоубиство је помисао која помаже да се живи [...]. Живот је подношљив једино са идејом да га можете напустити када год желите. Он је нама на располагању. Та мисао, уместо да буде умртвљујућа, депримирујућа, она је одушевљавајућа мисао [...]. Помисао да можемо тријумфovati над животом, да ми држимо свој живот, да можемо да напустимо ту представу када зажелимо, то је егзалтирајућа мисао.“³⁶

Можда је човек који размишља о самоубиству налик на онога Андрићевога безименога и многоликога јунака, што као Шехерезада, поред ватре, приповеда приче не би ли заварао своју аутодеструктивну мисао, не би ли се одбранио од страха пред смрћу, опасао се снагом да носи терет живота-крвника и „одложио неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања“.³⁷

Када човек изгуби веру у смислени поредак света, сматра Албер Ками, искрсава питање о смислу као основно питање човековог постојања. Ако је свет бесмислен, шта преостаје човеку: да се убије, или да се борбом супротстави бесмислу. Тај бунтовни песимизам Ками решава метафором Сизифовог непрекидног, вечног котрљања камена: издржати живот без илузија, без обећања и чинити оно што од нас зависи, макар то била борба без наде у успех. Јер, вели Ками, „сама борба да се стигне до врха довољна је да испуни људско срце. Сизифа треба да себи представимо као срећног“.³⁸

Том врстом среће обдарена је већина Андрићевих јунака. Као и сâм писац, који у духу антрополошког, делатног песимизма, у *Ex Pontu* шаље

³⁵ Морис Бланшо, *Есеји*, Нолит, Београд, 1960, стр. 24.

³⁶ <http://fenomeni.me/sioran-o-samoubistvu-tema-sioran/> (Приступљено 10. 12. 2017).

³⁷ *Историја и лејенда*, стр. 70.

³⁸ *Нав. дело*, стр. 122.

једну од највећих апотеоза животу, завршавајући га речима разговора оца и сина, Бога и човека:

„Много самујеш и дуго ћутиш, сине мој, затрављен си сновима, изморен путевима духа. Лик ти је погнут и лице блиједо, дубоко спуштене вјеђе и глас као шкрипа тамничких врата. Изиђи у љетни дан, сине мој!

– Шта си видио у љетни дан, сине мој?

Видио сам да је земља јака и небо вјечно, а човјек слаб и кратковјек.

– Шта си видио, сине мој, у љетни дан?

Видио сам да је љубав кратка, а глад вјечна.

– Шта си видио, сине мој, у љетни дан?

Видио сам да је овај живот ствар мучна, која се састоји од неправилне измјене гријеха и несреће, да живјети значи слагати варку на варку.

– Хоћеш да уснеш, сине мој?

Не, оче, идем да живим.³⁹

Žaneta Đukić Perišić

THE SUICIDE IN IVO ANDRIĆ'S WORK

S u m m a r y

This presentation is examining the subject of suicide in Ivo Andrić's works. Suicide is viewed from three aspects: first, as an act of individual will, a conscious and free choice of Andrić's heroes; second, it is viewed as an individual's answer to the pressures of the social environment and third – as an expression of disturbed psychodynamic personality.

As the inventor and creator of a specific artistic world, the artist is in possession and control of the fates of his heroes aligning their literary fates with the requirements and legalities of his own artistic actions.

In this presentation we will look at suicide as a constituent element of Ivo Andrić's literary expression and search for an answer as to when and why the author decides to have his heroes "kill" themselves with their own hands and remove them from area of literary text.

³⁹ *Ex Ponto*, стр. 79.